

Отримано: 09 жовтня 2017 р.

Прорецензовано: 18 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 19 жовтня 2017 р.

e-mail: vasylyshynata@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-160-165

Сіранчук Н. М. Класифікація мовленнєвих помилок і недоліків у методиці навчання української мови / Н. М. Сіранчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 160–165.

УДК 81'373

Сіранчук Наталія Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і методик початкового навчання,
Рівненський державний гуманітарний університет

КЛАСИФІКАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ ПОМИЛОК І НЕДОЛІКІВ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Лексичні помилки, що називаються нами орфонімічними, є випадками неправильного вживання слів і словосполучень, внаслідок чого вони не виконують на потрібному рівні своєї номінативної функції, що відбувається внаслідок збоїв у механізмі мовлення щодо вибору слова і встановлення його сполучуваності з іншими словами. Учень змішує слова, близькі за формою або за значенням: синоніми, пароніми, асоціативно близькі слова, різні значення багатозначного слова, іноді навіть антоніми. Усе це результат незнання слова для позначення реалії. А тому основний шлях подолання цих помилок – спеціальна культурно-мовленнєва (орфонімічна) робота над значенням слова.

Робота щодо запобігання таким помилкам, в основі яких змішування близьких за значенням або за формою слів, повинна будуватися з урахуванням принципу диференціації суміжних явищ мови. Здатність до диференціації, зіставлення, розчленування мовних і мовленнєвих явищ є необхідною умовою культурного мовлення. Здатність до диференціації схожих за формою або значенням слів надзвичайно важлива для подолання орфонімічних помилок, причина яких полягає в недосконалості механізму породження мовлення (механізму лексичного вибору і граматичного зв'язування) і в наслідку – у змішуванні схожих лексичних одиниць у мовленні.

Ключові слова: лексичні помилки, орфонімічна робота, лексико-граматична структура мовлення, культурно-мовленнєва робота.

Сіранчук Наталья Николаевна,
кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики начального образования,
Ровенский государственный гуманитарный университет

КЛАССИФИКАЦИЯ РЕЧЕВЫХ ОШИБОК И НЕДОЧЕТОВ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Лексические ошибки, называемые нами орфонимическими, представляют собой случаи неправильного употребления слов и словосочетаний, в результате чего они не выполняют в должной мере своей номинативной функции, что происходит в результате сбоев в механизме речи при выборе слова и установлении его сочетаемости с другими словами. Вследствие несовершенства лексико-грамматического строя ученик смешивает слова, близкие по форме или по значению: синонимы, паронимы, ассоциативно близкие слова, разные значения многозначного слова, иногда даже антонимы. Все это результат незнания слова для обозначения реалити. А поэтому основной путь преодоления данных ошибок – специальная культурно-речевая (орфонимическая) работа над значением слова.

Работа по предупреждению таких ошибок, в основе которых смешение близких по значению или по форме слов, должна строиться с учетом принципа дифференциации сходных явлений языка. Способность к дифференциации, сопоставлению языковых и речевых явлений является необходимым условием для культурной речи. Эта способность к дифференциации сходных по форме или значению слов чрезвычайно важна для преодоления орфонимических ошибок, причина которых кроется в несовершенстве механизма порождения речи (механизма лексического выбора и грамматического связывания) и как результат – в смешении сходных лексических единиц в речи.

Ключевые слова: лексические ошибки, орфоним, орфонимическая работа, лексико-грамматическая структура речи, культурно-речевая работа.

Nataliia Siranchuk,

*Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methodology of Elementary Education, Rivne State Humanitarian University*

CLASSIFICATION OF SPEECH ERRORS AND DISADVANTAGES IN THE METHODS OF TEACHING UKRAINIAN

Through the classification, induction and analysis of lexical errors in learners' writing corpus it is found that junior pupils' lexical errors mainly include: part of speech errors, substitution errors, absence errors and redundancy errors. Part of speech errors is both due to the difference of word formation in Ukrainian language and poor learners' Ukraine word-formation knowledge. Substitution errors have the highest frequency. They are caused by the wrong understanding of the lexical semantics especially synonyms with a slight difference, which should be paid by attention to. Absence errors and redundancy errors are much related to function words. Among them, article errors have the high frequency. Article error includes both absent errors and redundancy errors; the use of the article is the most difficult thing for junior pupils, and it would take younger schoolchildren a lot time to learn the use of the article.

The novelty of the developed methodical system is confirmed not only the practical results of teaching experiment, that in itself is a weighty argument, is confirms and conducted by us theoretical analysis of results of teaching for the purpose accordance of the methodical system to the concept of pedagogical innovation.

Vocabulary ability is an important aspect of language application ability. The above analysis shows that lexical errors are related to not only Ukrainian language interference, but also incomplete understanding of rules of the language. In order to reduce and overcome these errors, learners, on the base of knowing the difference between grammar of the Ukrainian language and Ukrainian lexicon and the specific rules of Ukrainian language, should increase language input through various ways. In the meantime, through speaking and writing these output activities, learners should try to consolidate the vocabulary knowledge and gradually improve the learners' vocabulary skills.

The methodical system are created by us to represent the technology of teaching the algorithms of production of speech based on study of nominative and communicative units of language in unity of their form, values and functions. The effective speech development and lexical development of younger schoolchildren were found.

The system of lexical concepts was laid on the base of learning content on the competency-oriented classes – a system of theoretical knowledge about language, its forms, types and properties. Introduction of practical, cognitive and speaking tasks to the content – is the another feature of competence-oriented speaking lesson. These exercises consist cognitive questions which reveal the subject of a lesson. Solving of the practical problems according to the speaking situation promotes cognitive needs of pupils, creates their positive motivation for verbal skills, and provides a conscious learning. The lack of rules in the traditional sense, system replacement of questions and tasks, algorithms and tokens allows child to do the independent conclusions and generalizations. The majority of searching and creative exercises help to enhance mental and speaking activity of pupils.

Nowadays, the most actual problem of children's language research is to identify the individual strategies about the speech behavior and «the entrance in the language». It means that the main object of the research – is not the general laws which have been already set by linguistics and psycholinguistics, but the variability of their manifestations in children of different sexes, pupils (developing) who are enrolled in different systems and in children with different cognitive and psychological characteristics.

Key words: *lexical errors, part of speech errors, substitution errors (orthonym errors), absence errors, redundancy errors (orthonym errors), lexical competence.*

На актуальність проблеми термінологічної номінації мовленнєвих помилок справедливо вказують Н. Бабич, С. Омельчук, М. Пентилюк, І. Хом'як, говорячи про відсутність термінів для багатьох методичних понять, у тому числі і в галузі методики розвитку мовлення: «...не мають назв багато мовленнєвих вправ, хоча вони вже давно оформилися як типи і відтворюються в низці підручників, а також мовленнєві помилки» [2, с. 309].

У сучасній методиці розвитку мовлення, як особливій галузі методики викладання української мови, прийнято розділяти мовленнєві помилки й недоліки [1, с. 332]. Порушення норми мови вважається помилкою (орфографічною, орфоепічною, синтаксичною, морфологічною і т. ін.) [2, с. 309]. До мовленнєвих недоліків зараховують «такі недоліки мовлення, які не пов'язані з порушенням правил, вимог мовної норми... це порушення вимог комунікативної доцільності, невдачі школяра у пошуках засобів виразності мовлення: повтори слів, уживання зайвих слів, недоречне вживання емоційно забарвлених слів, штампи, невдалий порядок слів, бідність й одноманітність синтаксичних конструкцій, порушення видо-часової співвіднесеності дієслівних форм і т. ін.» [2, с. 311].

Помилки, як бачимо, отримують свою назву за різними підставами. Так, залежно від приналежності до певного рівня одиниць мови, вони поділяються на лексичні і граматичні [2, с. 309]; відповідно вони відносяться до розділу лінгвістики, у якому вивчається ця одиниця мови. Це традиційна класифікація, проте вона не вказує ні на причину помилки, ні на шляхи її усунення, ні на характер діяльності щодо запобігання їй. У цій статті ми конкретно зупинимося на одному виді мовленнєвих помилок – на лексичних помилках, оскільки вони пов'язані з навчанням слова як одиниці мови й мовлення.

У методиці розвитку мовлення в середній школі поділяють помилки на мовленнєві та мовні [2, с. 32–37]. Доведено, що мовленнєвих помилок удвічі більше, ніж граматичних. Мовленнєві помилки поділяють на *власне помилки* та *мовленнєві недоліки*. Із-поміж найбільш поширених помилок і недоліків у мовленні учнів, наприклад, 5-х класів (за даними В. Капінос) становить група лексичних помилок (за класифікацією С. Цейтлін), а саме: а) уживання слова в неточному значенні: *на горі сидів зайчик* (замість *на горбочку*); б) нерозрізнення синонімічних слів: *пішов додому з нагнутою* (замість *зі схиленою*) *головою*; в) змішування паронімів: *я напереріз* (замість *навідріз*) *відмовився*; г) порушення лексичної сполучуваності: він виконав слово (замість *дотримав слова*); г) уживання зайвих слів (плеоназм): *серпень місяць*, опустивши голову *вниз*; д) повторення тих самих слів та ін. [3, с. 37].

Наведений перелік свідчить, що зазначені помилки належать, згідно з класифікацією С. Цейтлін [3, с. 257], до лексичних помилок (лексико-семантичних і лексико-стилістичних). За даними В. Капінос, вони є найбільш характерними й частотними серед помилок і недоліків у мовленні учнів різних вікових паралелей [3, с. 38]. Для нас істотним є підтвердження наших експериментальних даних про те, що в початковій школі, як і в середній, граматична будова мови засвоюється швидше і надійніше, ніж лексика, тому існує проблема цілеспрямованої роботи саме над лексичними помилками.

Ми, вслід за С. Цейтлін [3, с. 135], поділяємо лексичні мовленнєві помилки й недоліки на 3 групи:

1) ненормативні значення слів (семантичні помилки): *я завісила лампу газетою* (замість *закрила*, оскільки «завісити» – «закрити тим, що висить, наприклад, фіранками»); *швидко і непомітно віддалилися з міста* (замість *пішли*, оскільки «віддалитися» – «піти не поспішаючи, з гідністю»); *я хочу виправити свої вади* (замість *недоліки*). Як видно з порівняння класифікацій, ця група помилок збігається з першими трьома видами – уживанням слова в невластивому для нього значенні, у нерозрізненні синонімів, змішуванні паронімів;

2) ненормативна сполучуваність слів;

3) тавтологічні помилки й повтори (зазначені види збігаються з наведеними вище методичними класифікаціями).

У класифікації лексичних помилок керуємося передусім результатом, досягнутим у мовленні, зважаючи на помилкове вживання слова. А результат у цьому випадку – неправильна або неточна назва явища або реалії, внаслідок чого загалом порушується зміст висловлювання. Тому ми виділяємо окрему групу помилок, пов'язаних із незнанням точного значення слова, з неправильною або неточною назвою предмета або реалії, і даємо цій групі помилок назву *орфонімічних*, тобто помилок «неправильної назви» (від грец. *orthos* – «правильний» і *оnуmа* – «ім'я»). Ця назва відображає результат, який має бути отриманий за точного вживання слова в мовленні, але не досягнутий унаслідок незнання значення слова учнем. Передусім орфонімічними є помилки 1–3 видів: уживання слова в невластивому для нього значенні (1), змішування синонімів (2), змішування паронімів (3).

Усі ці помилки пов'язані з незнанням значення слова, з неточним вираженням думки за допомогою слова, з уживанням слова без урахування його значення в цьому контексті, без урахування його багатозначності. Ці помилки порушують вимогу точності мовлення. Окрім названих, до орфонімічних, на нашу думку, можемо віднести й помилки на лексичну сполучуваність (4-ий вид лексичних помилок), оскільки неправильна сполучуваність також викликана незнанням особливостей слів із пов'язаним значенням: *карі очі*, але *не волосся*, *міцна дружба*, але *не сильна* (хоча *міцне*, *сильне* рукостискання). Та і приклад *літній кінь* можна пояснити тим, що в деяких контекстах прикметники «літній» і «старий» є синонімами, а в цьому випадку сталося змішування синонімів (3-ій вид лексичних помилок). Нарешті, випадки тавтології і повторів (віднесемо їх до 5-го виду лексичних помилок) можна також зарахувати до розряду орфонімічних помилок, оскільки в прикладі *швидко кинувся* учень не знає значення слова «кинутися» – «швидко спрямуватися». А в прикладі *осінній парк видається сумним і печальним* відчувається незнання значень слів-синонімів.

Таким чином, лексичні помилки, що називаються нами *орфонімічними*, є випадками неправильного вживання слів і словосполучень (тобто номінативних одиниць мови), унаслідок чого вони не виконують на потрібному рівні своєї номінативної функції, що відбувається внаслідок збоїв у механізмі мовлення щодо вибору слова і встановлення його сполучуваності з іншими словами. Учень змішує слова, близькі за формою і/або за значенням: синоніми, пароніми, асоціативно близькі слова, різні значення багатозначного слова, іноді навіть антоніми: *мої нащадки [працюрки] були селянами* (6-ий вид орфонімічних помилок). Усе це результат незнання слова для позначення реалії. А тому основний шлях подолання цих помилок – спеціальна культурно-мовленнєва (орфонімічна) робота над значенням слова.

Наведемо приклади таких помилок із робіт учнів початкових класів. Ці та інші дані отримані нами в ході констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту. До зазначених нами шести видів лексичних помилок у початковій школі додається ще один, дуже поширений – незнання слова, що означає якесь явище, і вживання у зв'язку з цим найбільш близького за змістом із семантичного поля. Така орфонімічна помилка дуже поширена в початковій школі, що об'єктивно пояснюється (віднесемо її до 7-го виду – відсутність слова в учнівському лексиконі). Крім того, є велика кількість помилок лексико-граматичного характеру (словотворчих та ін.), які тією чи тією мірою також пов'язані з незнанням значення слова – лексичного і граматичного. Наприклад, помилкове вживання прийменника

із-за замість *за*: *із-за ялинки вовк чатує* (замість *за ялинкою*), яке можна розцінювати як граматичну помилку, але в той же час учень виявив незнання значення прийменника *із-за*, тобто це помилка лексико-граматичного характеру, орфонімічна за результатом. Такі «суміжні» помилки лексико-граматичного характеру ми відносимо до 8 виду, але не розглядаємо їх.

Таблиця 1

Типи лексичних (орфонімічних) помилок

Приклади лексичних(орфонімічних) помилок	Вид лексичної помилки
На пляжі дуже душевно [душно] й погано гратися в піску.	3 (змішування паронімів)
Я хотіла б прибрати цю гарну ляльку [придбати].	3 (змішування паронімів)
Снігурі сидять на пухнастих гілках і трохи [тихенько] поклацують.	1 (вживання слова в невласивому йому значенні)
У цієї кішки обличчя схоже на хазяїна [мордочка схожа на обличчя хазяїна].	3 і 7 (змішування слів-синонімів і відсутність слова в лексиконі)
Маленьке звірятко нюхало повітря [принюхувалось]. (Омельчук Антон, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі)
У пустелі виготовляють [вирощують] бавовник. (Бондаренко Максим, 3 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі)
Коли я писала цей твір, то у мене до них [бідних людей] викликалось [з'явилось] співчуття. (Тишкун Марійка, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі)
У долині [на полонині] вівчарі випасають овець. Коли вівці пасуться на них можуть зграями напасти вовки, але вівці зграями [стадом] і тікають від них. (Матвійчук Катерина, 3 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі); 4 (порушення сполучуваності: <i>стадо овець</i> , але <i>згряя вовків</i>)
Там є квіти [рослини]: волошки, суніця, деревій. (Чабан Микола, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі, порушення родо-видових зв'язків)
Лебеді сіли на лід і стали нежваво [тихо] курликати. (Мичко Ірина, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі)
Учні були одягнені в розпатлані [пошарпані] штани. (Бахтін Святослав, 2 клас)	3 (змішування паронімів)
<i>Дуже чудові</i> пиріжки пече моя мама.	5 (зайве слово, а також неправильне утворення найвищого ступеня)
Що можна коментувати [сказати] про такий удар?	4 (неправильна сполучуваність)
На землі всі люди говорять, пишуть, читають, але в кожного це виходить особливо [по-особливому, по-своєму].	3 (змішування паронімів або асоціативно близьких слів)
У будинок влетів [проник] мороз. (Лепшенко Радіон, 3 клас)	1 (вживання слова в невласивому йому значенні)
Ведмедиця взяла ведмежа за руку. (Мосійчук Сашко, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі і змішування асоціативно близьких слів <i>рука</i> і <i>лапа</i> , тобто кінцівка)
Це був борсук. Він підняв руку і вказав на мене. (Мартинюк Наталка, 2 клас)	7 (відсутність слова в лексиконі і змішування асоціативно близьких слів <i>рука</i> і <i>лапа</i> , тобто кінцівка)
Їжак вирив будку [нору].	7 (відсутність слова в лексиконі й заміна асоціативно близьким словом, що означає <i>мешканці</i>)
Верстати роблять врукопашну [вручну] чи за допомогою інших верстатів?	3 (змішування співзвучних слів)
Свиня [змія] підколодна.	4 (порушення сполучуваності внаслідок незнання фразеологічно пов'язаного значення слова <i>підколодна</i>)
Мій брат вчиться на вчителя.	5 (повтор спільнокореневого слова)
Моя мама – економічна [економна] жінка.	3 (змішування паронімів)

Дівчинка почервоніла від коренів до волосся.	4 (порушення сполучуваності внаслідок незнання лексичного значення і граматичної форми фразеологізму)
Мисливець відпустив [опустив] рушницю і пішов додому.	3 (змішування паронімів)
Кішка вмивалася, облизуючи язик [облизуючись язиком].	1 і 4 (незнання значення дієслова і побудова неправильного словосполучення)
Дівчинка впала у воду, але тонути [плавати] вона не вміла.	6 (змішування антонімів)
Хлопчик у човні швидко гріб коромислами [веслами].	1 (вживання слова в невластивому йому значенні і заміна співзвучним)
Чоботи він начистив ще з вечора, щоб уранці надіти на свіжу голову.	1 (вживання фразеологізму в невластивому йому значенні)
За столом Тимко поведився неосвічено [неввічливо].	3 (змішування паронімів)
Я бачив кроликів. Їх було багато людей.	5 (зайве слово)
Матвій був дуже корисним хлопчиком [корисливим].	3 (змішування паронімів)
Ця книга вчить нас бути сміливими, не прагнути [не боятися] труднощів.	1 (вживання слова в невластивому йому значенні)
В усю довжину кімнати розтягнулася шафа. Потім йде диван. Над ним висить картина, моє ліжко і стеля. (Із твору «Моя кімната»)	4 (порушення сполучуваності через незнання значення слова <i>розтягнулася</i>). Порушення змісту через неправильну побудову речення.
У зоопарку ми побачили двохгорбних [двогорбих] верблюдів. (Із переказу «Зоопарк»)	7 (відсутність слова в лексиконі)
На параді я вперше побачив воїнів-дитсадників [десантників].	7 (відсутність слова в лексиконі)
У дресировальника на ногах були хутрові [хутряні] чоботи. (Із твору «Цирк»)	3 (змішування паронімів)
Біля пам'ятника зібралось багато людей і письменників.	5 (зайве слово. Незнання родо-видових зв'язків слова <i>люди</i>)
Хлопчик встав як скопаний [як укопаний].	3 (змішування паронімів і знищення фразеологізму)
Забарвлення окуня допомагає йому рятуватися від здобичі.	1 (вживання слова в невластивому йому значенні)
Білосніжний сніг іскрився на сонці. (Із твору «Зима»)	5 (зайве слово, повтор спільнокореневих слів)
Моїй мамі виконалось 35 років [виповнилось].	3 (змішування паронімів)

Присутні, звичайно, в мовленні учнів і дуже характерні граматичні помилки на рівні слів, на рівні тексту (таблиця 2).

Таблиця 2

Граматичні помилки на рівні слів, тексту

Деякі не засипані снігом гілки вимальовують [малюють у нашій уяві, схожі на] різних тварин. Я дружу з Радіо [Радіоном чи Радиком].	Відсутність слова в лексиконі, неправильна сполучуваність, словотворча (граматична помилка). Граматична помилка: неправильне формоутворення.
У нас у селі є молочна ферма. Коровам там добре. Вони покриті черепацею і добре обладнані. (Із твору «Мої канікули»)	Граматична (синтаксична) помилка: порушення зв'язку речень у тексті.

Дуже часто в роботах натрапляємо на фактичні помилки (таблиця 3).

Таблиця 3

Фактичні помилки

Лось підгинав ноги і сів на коліна.	Фактична помилка, не знає реалій.
Вони потягнули півтонну бочку з водою.	Фактична помилка, не знає реалій.

Проте останні з наведених прикладів не розглядаємо, оскільки це завдання визначене нами на найближчу перспективу. Ми обмежилися розглядом лексичних помилок орфонімічного характеру, пов'язаних зі значенням слова.

Робота щодо запобігання таким помилкам, в основі яких змішування близьких за значенням і/або за формою слів, повинна будуватися з урахуванням принципу диференціації суміжних явищ мови. Здатність до диференціації, зіставлення, розмежування мовних і мовленнєвих явищ є необхідною умовою для формування культури мовлення. Описана здатність до диференціації схожих за формою і/або значенням слів надзвичайно важлива для подолання орфонімічних помилок, причина яких полягає в недосконалому механізмі породження мовлення (механізмі лексичного вибору і граматичної зв'язності), змішуванні схожих лексичних одиниць у мовленні.

Література:

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. С. Вашуленко. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
2. Пентиліук М. І. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2000. – 264 с.
3. Цейтлин С. Н. Речевые ошибки и их предупреждение / С. Н. Цейтлин. – СПб. : ИД «МиМ», 1997. – 192 с.